

УДК 001.89 (477)

Маріна Наталія, ст. магістратури історико-філологічного факультету;
науковий керівник – к.і.н., доцент Миронець Н. Р. (Міжнародний
економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука,
м. Рівне)

АКАДЕМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

***Анотація.** У статті розкрито діяльність Михайла Сергійовича Грушевського як організатора української науки в період його членства у Всеукраїнській академії наук у 1924–1928 роках. Досліджено архівні документи та матеріали рідкісних друкованих видань з історії НАН України за 1924–1928 роки, видані Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського та Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського*

***Ключові слова:** фундаментальна біографія, документальні матеріали, «звідомлення ВУАН», кафедра історії України, Історична секція, Археологічна комісія.*

***Аннотация.** В статье раскрыта деятельность Михаила Сергеевича Грушевского как организатора украинской науки в период его членства во Всеукраинской академии наук в 1924–1928 годах. Исследованы архивные документы и материалы редких печатных изданий по истории НАН Украины за 1924–1928 годы, выданные Национальной библиотекой Украины имени В. И. Вернадского и Институтом украинской археографии и источниковедения имени М. С. Грушевского*

***Ключевые слова:** фундаментальная биография, документальные материалы, «звідомлення ВУАН», кафедра історії України, Історична секція, Археологічна комісія.*

***Annotation.** This article outlines the activity of Mikhail Sergeevich Hrushevsky, as organizer of Ukrainian science during his membership in the Ukrainian Academy of Sciences in the 1924–1928. The archival documents and materials of rare prints on the history of NAS of Ukraine in 1924–1928, which were published by the V. Vernadskyi National Library of Ukraine and M. S. Hrushevsky Ukrainian Institute of Archeography and Source Study are investigated.*

***Keywords:** fundamental biography, documentary materials, «notification VUAN», Department of History of Ukraine, Historical Section, Archaeological Commission.*

Створення повної фундаментальної біографії видатного державного діяча, історика та організатора науки Михайла Сергійовича Грушевського

сьогодні залишається актуальним завданням історичної науки. У біографії вченого необхідно відобразити широкий спектр його інтелектуальних та духовних інтересів, розвиток наукових комунікацій, взаємин з колегами, наукове життя його школи та місце в історії науки.

Дослідженню біографії Грушевського присвячено багато праць істориків. Так, в журналі «Український історик», очолюваному Л. Винаром вміщені праці із грушевськознавства. У розвідках Р. Я. Пирого реконструйовано основні етапи життя М. С. Грушевського та створено методологічну базу для підготовки повної фундаментальної наукової біографії видатного історика і державного діяча. Цій цілі відповідало б на думку вченого створення біографії Грушевського-вченого [1, с. 182]

Метою нашої статті є дослідження діяльності М. С. Грушевського як члена Всеукраїнської академії наук на основі матеріалів, опублікованих в збірнику «Історія Національної академії наук України (1924–1928)»

Дослідження документальних матеріалів про діяльність ВУАН, які були опубліковані авторським колективом Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського і Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, дозволяє окреслити основні вектори діяльності М.С. Грушевського в справі організації української науки.

Цей збірник вводить до наукового обігу архівні документи, а також матеріали рідкісних друкованих видань з історії НАН України за 1924–1928 рр. У тематичному й хронологічному планах досліджуваний том є продовженням першого тому збірника «Історія Академії наук. 1918–1923: Документи і матеріали». При відборі перевага надавалася тим документам, що найяскравіше відтворюють роль Академії наук України досліджуваного періоду, її науково-видавничу діяльність, стосунки між АН та урядом і партпаратом, заходи уряду щодо реорганізації ВУАН у 1924–1925 рр., її структуру, склад, матеріально-технічну забезпеченість, міжнародні зв'язки.

До збірника включено постанови уряду, протокольні рішення ЦК КП(б)У, НКО УСРР, Головпрофосвіти, Наукового комітету НКО УСРР (Укрнауки), які стосувалися Академії: стенограми, протоколи та витяги з протоколів пленумів, нарад, а також листи, спогади, матеріали періодичної преси.

Документи систематизовано за хронологічним принципом, в основу якого покладено дату складання документа.

Збірник доповнено додатками: Примітки до документів (коментарі, біографічні довідки); Список дійсних членів, іноземних членів та членів-кореспондентів ВУАН, обраних у 1924–1928 рр.; Реєстри протоколів Спільного зібрання Всеукраїнської Академії наук за 1924–1928 рр.; Список співробітників ВУАН 1924–1928 рр.; Список видань співробітників ВУАН 1924–1928 рр.; Перелік доповідей співробітників установ ВУАН за 1924–1928 рр.; Перелік вміщених у збірнику документів та список скорочень.

Цей збірник містить відомості про наукову та науково-організаційну діяльність академіка М. С. Грушевського. Найбільше інформації міститься

у «Звідомленнях ВУАН», які подавалися відділами ВУАН кожного року впродовж 1924–1928 рр. [2; 3; 4; 5]. Тут трапляються багаторазові звернення вченого до Спільного зібрання ВУАН (його доповідні записки) з тих чи інших питань, що стосувалися розпорядку роботи та організаційних проблем очолюваних ним історичних секцій [6; 7; 8; 9]. З документів стають зрозумілими перипетії, пов'язані з переведенням з Праги до Києва Українського соціологічного інституту [10]. Цінним джерелом є також документи, пов'язані зі святкуванням 60-літнього ювілею М. С. Грушевського, які є не лише звітом вченого про сорокарічну наукову діяльність, а й розкривають моменти його особистого життя, відносин з найближчим оточенням та багато чого іншого [11]. У збірнику містяться матеріали, які свідчать про те, що М. С. Грушевський вів жорстку дискусію зі своїми колегами по Академії щодо прийняття тих чи інших рішень [9; 13].

В Академії Грушевський очолив кафедру історії України, Історичну секцію, Археологічну комісію. До роботи в них він залучав визначних вчених. За роки своєї діяльності комісія видала три томи Українського археографічного збірника, том «Пам'яток українського письменства», розпочала друкувати «Коденську книгу», «Акти до історії Хмельниччини. 1657–1665».

Історична секція видала науковий збірник, що був продовженням «Наукових записок» Українського наукового товариства, відновила видання журналу «Україна», організувала ряд комісій для порайонного вивчення України. Комісія Старого Києва та Правобережної України під керівництвом В. І. Щербини видала друком збірник «Київ та його околиці в історії й пам'ятниках», «Нові студії з історії Києва». Комісія Лівобережної та Слобідської України (керівник О.Ю. Гермайзе), завданням якої було вивчати економічні та культурні центри Лівобережжя, підготувала до друку збірник «Чернігів та Північне Лівобережжя», в якому вперше охарактеризовано значення Сіверщини [3, с.169].

Велику увагу секція приділяла вивченню Києва. «Річ очевидна, що Київ, як один з культурно-історичних центрів світового значення, як колонізаційний і комунікаційний, економічний і продукційний вузол безмежної давности і величезного значення, як експонат середземної культури для Східної Європи і Євразії, що так могутньо часами організував і електризував своєю енергією і творчістю людські сили на величезних просторах цієї території сфери ділянки земної кулі, повинен мати свій спеціальний орган, присвячений інвентаризації, описам і дослідів своїх пам'яток», – писав М. Грушевський [14].

У складі комісії працювали видатні дослідники Києва, а її незмінним головою був академік М. Грушевський. У комісії працювало два штатних співробітників: керівник комісії – член кореспондент ВУАН Р. Щербина і науковий співробітник, що виконував обов'язки секретаря І. Щетківський. У тісному контакті з комісією працювало близько 50 вчених [15, с. 111–112].

Наукова праця комісії спрямовувалася на вивчення економічної, соціальної, культурної історії і спадщини Києва, що відображалось у підготовлених збірниках, численних статтях і розвідках, до яких звертаються сучасні дослідники. Багато зусиль комісія докладала до охорони і збереження пам'яток міста, як нерухомих, так й рухомих.

Актуальною і важливою для комісії була справа заснування Музею міста Києва. У листопаді 1927 р. М. Грушевський звернувся з відповідною пропозицією до Укрнауки. Керівництво і науковий догляд над організацією музею пропонувалося доручити підкомісія старого Києва. На її засіданнях обговорювалося питання про комплектування колекцій нового музею. Основою його фондів повинен був стати відділ «Старий Київ» Всеукраїнського історичного музею імені Т. Шевченка [16]. Проблеми заснування музею обговорювалися на музейній нараді 26 листопада 1927 р., яка створила спеціальну групу з цього питання на чолі з М. Грушевським. Вона, в свою чергу, обрала підкомісію для огляду збірок різних київських музеїв і підбору експонатів. Цю підкомісію очолював В. Щербина. Крім відділу «Старий Київ», в музеї передбачалося помістити збірки київських пам'яток: Археологічного комітету, Межевого, Сільськогосподарського музею (матеріали з комунального будівництва), збірки колишнього Київського університету (археологічного музею й рукописного відділу), Арсеналу і колишнього Військового музею [17]. П. Курінний вважав, що до нового музею можуть бути передані й деякі речі із лаврських музеїв [18].

На особливий інтерес заслуговує проект організації музею, розроблений М. Грушевським. Він мав назву «У справі Музею міста Києва, Пояснювальна записка» [19] і датований 1927 роком. Цей проект був схвалений Укрнаукою, Наркомосвітою, ОВК та Міськрадою [20].

У передмові до проекту зазначалося, що створення музею має зберегти культурно-історичні надбання міста: «Київ – культурний і історичний центр світового значення, більше, ніж який інший на цілій українській землі. Відповідно представити його довгу, різномодну, незвичайно цікаву колоритну історію, се обов'язок Української Республіки не тільки перед робітничо-селянськими масами, не тільки перед наростаючими пролетарськими і селянськими поколіннями, а й перед цілим культурним світом» [21].

Комісія старого Києва і спеціально створена Комісія для організації муніципального музею міста Києва доклали чимало зусиль для пошуку приміщення для нього. Важливо те, що приміщення підшукувалося в історичній частині міста. Пропоновані було будинки, які самі були пам'ятками: будинок митрополита у Софії, Кловський палац київської біржі, Колишній церковно-археологічний музей Духовної академії, порожні будинки Лаврського заповідника тощо [22, с. 113]

Поки Нарком освіти, Київський ОВК вирішували питання про відведення приміщення і виділення коштів на утримання музею, члени комісії розпочали практичну роботу для його створення. Комісія Києва і Правобережжя

виділила для цих цілей 1000 крб., після чого почалося комплектування фондів. У будинку по вул. Короленка 35 (нині вул. Володимирська), який у 1927 р. було передано Історичній секції, одне із приміщень комісії було відведене під експонати майбутнього музею. Членам комісії вдалося зібрати колекцію фотографій старого Києва, старовинні меблі, вироби Межигірської фабрики, рукописи, живописні портрети для організації галереї українських істориків. На замовленні комісії була виготовлена рельєфна мапа Києва часів Ярослава Мудрого (ескіз В. Кричевського) [23].

У будинку Історичної секції було зібрано цінні художні твори, колекція народних музичних інструментів, килими, кабінет В. Антоновича тощо. (Проте, після реорганізації академії всі колекції потрапили у різні установи і доля багатьох з них нині невідома). Однак музею міста на той час утворено так і не було. І причина, була не в тому, що Наркомос, Укрнаука і Окрвиконком не могли домовитися про те, хто буде фінансувати музей, та не в тому, що ОВК не вирішив питання про виділення приміщення. Причини були глибші. В українській історичній науці починався новий етап, який характеризувався погромами на науковому, культурному та ідеологічному «фронтах». Історики старої школи були визнані провідниками буржуазної ідеології, їх ідеї – шкідливими. Першою зазнала нищівного удару, безумовно, Історична секція, школа М. Грушевського.

Внаслідок реорганізації ВУАН припинили своє існування Комісія Києва і Правобережжя та Комісія організації музею міста Києва, адже влада вважала, що створений музей став би серйозною перешкодою на шляху впровадження теорії «колиски трьох братніх народів».

У планах Грушевського було також створення Комісії для дослідження історії Запорозької Січі та її ліквідації. Він казав: «Не вважаючи на незвичайно важне значіння сеї організації в історії України – соціальний, політичний, економічний, і на глибокий інтерес її однаково і з погляду соціолога, і з погляду історика культурного життя, історія Запорозжя ніколи не розроблялась систематично, не мала ніколи свого організуючого центру, і, очевидно, що такий центр для систематичного дослідження історичної топографії Запорозжя, організації Січі, її економічної і колонізаційної діяльності, її земельного фонду та його експлуатації за часів Січі і після її знищення, в нинішніх умовах може організуватись при ВУАН» [6, с. 45]

Комісія Західної України (керівник Ф. Я. Савченко) спрямовувала свої зусилля на встановлення наукових зв'язків із Західною Україною та вивчення історії розвитку всіх українських земель. Вона мала постійні контакти з науковим товариством імені Т. Г. Шевченка у Львові (підготувала том «Матеріалів до культурної і громадської історії Західної України»).

Культурно-історична комісія займалася питанням вивчення передісторії України (почала видавати часопис «Первісне громадянство та його пережитки в Україні»). Пропонуючи створення такої комісії, Грушевський у «Доповідній записці ...» мотивував таке рішення тим, що дослідження в

цьому напрямі в останні десятиліття в Україні були занедбаними, а вони самі по собі є необхідними в загальній схемі історичного дослідження України й українського народу і виконують надзвичайно важливу роль. Вчений вважав, що «з організацією таких студій – для який західна наука виробила за останні десятиліття нові методи і дала свіжий широкий матеріал для порівняння – треба дуже спішити з огляду, що етнологічний та фольклорний матеріал у нас грозить маліти і занепадати під тиском нових форм, настроїв і поглядів, з скорістю дуже побільшеною» [6.с 44].

Для керування збором та обробкою матеріалів потрібні були кваліфіковані працівники. Грушевський вважав, що в цьому напрямі проведе роботу Український соціологічний інститут, але процес перенесення його в Україну гальмувався, тому і створена була відповідна комісія. Грушевський за участі етнографів, істориків культури та дослідників народного мистецтва провів за цим тематичним напрямом конференції в Києві, Харкові та Чернігові. Такі заходи дозволили вченому стверджувати, що є всі можливості та наявні сили для подібних досліджень, але поряд з цим існує необхідність їх подальшої наукової підготовки. На думку академіка головна увага мусила бути зверненою на Північну Україну – Полісся Чернігівське, Києво-Волинське і закордонне (Волинсько-Підлясько-Холмське).

Грушевський зумів порозумітися з різними організаціями та дослідниками як в Радянській Україні, так і в Галичині. Підготовча робота велася впродовж багатьох місяців силами власне вченого та його співробітників. Щодо останніх, то М. С. Грушевський у вже згадуваній «Доповідній записці ...» просив «в новий кошторис вставити посади керівничого і двох штатних співробітників, встановити певну суму для придбання потрібної літератури – для стаціонарних занять та для обслуговування кореспондентів на місцях, для подорожей та інших операційних потреб, а також заіменувати нештатних постійних співробітників місцевих і заміських, з осіб, котрі братимуть визначнішу участь у роботі ... » [6. с. 44].

М. С. Грушевський організував Комісію старої історії України, яка зосередилася на вивченні соціальних та політичних процесів. Найважливішими темами в її роботі стали проблеми джерелознавства, питання колонізації України, культурного рівня й причин українського розселення, формування державності. Комісія нової історії, створена Грушевським, досліджувала історію українського національного відродження. Матеріали напрацьовань друкувалися у збірнику «За сто літ» (до 1929 року вийшло п'ять томів).

Загалом після свого повернення в Україну Грушевський вже продовж першого року перебування на батьківщині провів величезну роботу в ВУАН. Відомості про це знаходимо у «Звідомленні Української академії наук у Києві за 1924 рік» [2, с. 73]. Зокрема, в цьому документі йдеться, що кафедра історії українського народу в складі академіка М. С. Грушевського і двох штатних співробітників, стала активним організаторським центром для науково-історичної праці в Академії. У 1924 році кафедра організувала

низку екскурсій для організації роботи на місцях (Харків, Чернігів, Переяславщина, Кременчук, Катеринослав, Запоріжжя, Вінниця, Житомир, Овруч та ін.), організувала видання, що виходили під егідою історичної секції і збрала в лоні самої Академії низку установ, що практично розробляють поставлені кафедрою завдання. Персонально академік М. С. Грушевський працював даліше над «Історією української літератури», друкуючи IV том та підготовлюючи V том; робив підготовчі заходи для продовження «Історії України-Русі» й видання документального матеріалу II половини XVII століття, зредагував чотири книги «Україна» і один том «Записок» Відділу, вмістивши в них і кілька своїх статей.

Під головуванням Грушевського активно працювала Історична секція, яка впродовж 1924 року провела 20 засідань із 38 доповідями, відновила видання історичного трьохмісячника «Україна» і склала із своїх праць четвертий том «Записок» I Відділу, давши цим змогу багатьом співробітникам Академії випустити в світ свої наукові праці. Всього в тих виданнях брали участь 53 автори, надруковано 76 статей і обговорено 48 видань [10.с. 90]. Ця секція брала діяльну участь в організації територіальних комісій, що зайнялися розробкою історії свого краю з участю місцевих спеціалістів.

Комісія культурно-історична проводила дослідження примітивної культури та її аналогій у соціальній структурі Давньої Русі та в сучасному українському фольклорі. Під головуванням академіка Грушевського працювала також Комісія історичної пісенності: збирався і опрацьовувався відповідний пісенний матеріал, маючи завдання скласти в першу чергу корпус українських дум та історичних пісень.

Археографічна комісія, очолювана Грушевським, впродовж року провела 12 засідань, на яких були заслухані доповіді про стан археографічного матеріалу з різних місць України. Комісія поставила своїм завданням проводити і далі археографічну працю М. І. Костомарова, публікуючи архівні матеріали від I половини XVII століття. Для цього комісія виробила план повернення Україні архівних матеріалів, вивезених на північ, та тимчасового користування матеріалами московського походження, зробивши і деякі реальні дозреалізування заходи. В інтересах дослідження матеріалів останніх часів комісія намагалася тісніше і безпосередньо зв'язатися з архівними установами і дослідниками на місцях, завести курси архівознавства, скликати Всеукраїнський архівний з'їзд. Нажаль, конкретизації цих заходів стала на перешкоді бюрократизація архівної справи та брак відповідних коштів. Зате реальною стала справа опису, з нагоди 350-річчя друкарської справи на Україні, всіх без різниці мови й шрифту видань, що вийшли на українській території до 1800 року. Для цього був обраний спеціальний комітет, який енергійно взявся до роботи і описав близько 1000 праць. Була підготовлена до друку ціла низка архівних матеріалів, яка чекала коштів на видання.

Подібну роботу проводив М. Грушевський на чолі Комісії і у 1925 році, про що свідчить «Звідомлення ВУАН за 1925 рік» [3, с. 169].

Як відомо, під час перебування вченого у Празі впродовж 1919–1923 років він очолював та був організатором Українського соціологічного інституту. Уже 31 березня 1924 року на засідання колегії Укрголовпрофосвіти М. С. Грушевський запропонував план перенесення цього інституту до Києва та його організації при ВУАН. Попередньо цей план було розглянуто та затверджено на засіданні I та III Відділів ВУАН, котрі визнали бажаним, щоб цей соціологічний інститут функціонував далі при Історично-філологічному відділі ВУАН. Після тривалого мовчання Народний комісаріат освіти, якому підпорядковувалася ВУАН дав негативну відповідь, посилаючись на відсутність «необхідних передумов і живих сил» [10, с. 37]. Колегія Укрнаукапрофосвіти постановила, що питання про Український соціологічний інститут має вирішити Научком, попередньо погодивши його з Інститутом марксизму. Впродовж року це питання так і не було вирішене, хоча Грушевському усно було дозволено розпочинати роботу соціологічного інституту при кафедрі ВУАН. Тому у лютому 1925 року М. Грушевський звернувся з відповідним листом до Укрголовнауки, в якому знову підняв питання про переведення Українського соціологічного інституту з Праги до Києва. Зокрема він писав: «Фактично я таки вів цю роботу при Кафедрі, для чого зав'язано було Комісію культурно-історичну й Комісію історичної пісенності. Одначе робота цих комісій не може вповні заступити Українського соціологічного інституту, а за кордоном його непевний стан дає привід переймати його фірму різним менш відповідним організаціям. Тому випустивши цими днями збірник праць одного з вихованців та співробітників інституту (з примітивної культури, розповіді і доповіді Катерини Грушевської), як ілюстрацію його роботи, я поставив цю справу на I Відділ Академії – котрий поставився з повним визнанням до цієї справи – і поновляю її отсим перед Укрголовнаукою» [10].

Вчений сподівався на позитивне розв'язання справи і просив на осінь 1925 року дотацій на виписку літератури та перевіз бібліотеки інституту з-за кордону а також його облаштування в Києві. Проте, він знову отримав відмову. Цього разу причина формулювалася більш відверто. У протоколі засідання президії Укрголовнауки від 30 травня 1925 року в м. Харкові читаємо: «З огляду на нестачу відповідних наукових сил, особливо вчених-марксистів, вважати організацію Соціологічного інституту в Києві зараз неможливою. Одночасно Укрголовнаука думас, що вивчення примітивної культури необхідне, але провести цю працю можна при секції української культури Київської кафедри історії України» [25 с. 130]. На цьому засіданні Грушевському доручили подати свої міркування про притягнення існуючих місцевих сил до праці та щодо проведення самої праці. Але академік не здавався і восени наполог на черговому розгляді питання про Український соціологічний інститут. І хоча була підтверджена попередня ухвала з цього питання, при кафедрі історії України дозволили відкрити Кабінет первісної культури додатковою ухвалою президії Укрнауки від 3 жовтня 1925 року. У

документі, датованому 1926 роком «Студії з історії України науково-дослідної кафедри історії України в Києві» зокрема говорилося, що своїм найближчим організаційним завданням Кафедра ставить своє перетворення в Історичний інститут, а Кабінету примітивної культури – теж в відповідний науковий інститут, що є принциповим і внесений в п'ятилітній план Укрнауки, вироблений і ухвалений в червні 1926 року [4. с. 223].

Водночас М. Грушевський запропонував перевидати його багатотомну «Історію України-Руси». Це питання також розглядалося на засіданні президії Укрголовнауки 30 травня 1925 року. В протоколі чітко формулюється: «Вважати бажаним перевидання праці акад. М. С. Грушевського «Історія України-Руси». Одночасно, однак, вважаючи на велику кількість надзвичайно важливих і актуальних праць науково-дослідчих кафедр, які за недостаткою коштів лежать невидані, питання про час видання праці акад. М. С. Грушевського відложити до відповідного моменту» [25, с. 130]. Як відомо за життя вченого цей момент так і не настав.

Отже, за результатами дослідження можна зробити висновок, що документальна база, вміщена у збірнику «Історія Національної академії наук України», містить багатющий джерельний матеріал для реконструкції фундаментальної біографії видатного вченого та організатора української науки М. Грушевського. В контексті історичних рішень, що супроводжували становлення та розвиток української науки, вчений постає як визнаний лідер. Результати дослідження дають глибинну джерельну базу для вивчення досвіду та є прикладом для наслідування прогресивних ідей в справі організації науки для сьогоденішніх сподвижників по створенню та примноженню наукової спадщини українців.

1. Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський: проблеми створення академічної біографії вченого / Р. Я. Пиріг // Біографістика в контексті сучасних історіографічних досліджень. Харківський історіографічний збірник. – Вип. 6. – Х., 2003. – С. 44.
2. Звідомлення ВУАН за 1925 р. // Історія національної академії наук України (1924–1928): документи та матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С. 163–201.
3. Лист академіка Грушевського Укрголовнауці про переведення з Праги до Києва Українського соціологічного інституту // Історія національної академії наук України (1924–1928): документи та матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С. 119.
4. Звідомлення Української академії наук у Києві за 1927 рік // Історія національної академії наук України (1924–1928): документи та матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С. 344–402.
5. Лист академіка МС Грушевського заступнику Наркому освіти УСРР Я. П. Ряпю про збільшення штатних посад в історичних комісіях ВУАН // Історія національної академії наук України (1924–1928): документи та матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С. 273.
6. Звідомлення Української академії наук у Києві за 1924 р. // Історія національної академії наук України (1924–1928): документи та матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С. 73–105.
8. Лист академіка М. С. Грушевського Укрнауці про додаткові асигнування історичних установ // Історія національної академії наук України (1924–1928): документи та матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С. 324.
9. Осібна гадка академіка М.С. Грушевського до протоколу Спільного зібрання Української академії наук 17 жовтня, зачитана на засіданні 1927 року // Історія національної академії наук України

(1924–1928): документи та матеріали. – К. : НБУВ, 1998. – С. 311–321. **10.** Студії з історії України науково-дослідної кафедри історії України в Києві. // Історія національної академії наук України (1924–1928): документи та матеріали. – К. : НБУВ, 1998. – С. 222–230. **11.** Відкритий лист академіка М. С. Грушевського учасникам святкування його 60-річного ювілею // Історія національної академії наук України (1924–1928): документи та матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С.216–219. **13.** Лист академіка В. М. Перетца академіку С. О. Єфремову з проханням знайти компроміс з академіком М. С. Грушевським щодо роботи в ВУАН // Історія національної академії наук України (1924–1928): документи та матеріали. – К. : НБУВ, 1998. – С. 323. **14.** Інститут рукопису НБУВ. – Ф.279, №831, арк. 1–3. Інститут рукопису НБУВ. – Ф.Х, № 4369. **15.** Сохань П. С. М. С. Грушевський. Akademia: Ідеї, змагання, діяльність / П. С. Сохань, В. Г. Уляновський, С. М. Кіржаєв. – К., 1993. **16.** Державний архів м. Києва. – Ф. 304, оп. 1, од. зб. 27, арк. 77; од. зб. 1, арк. 344. **17.** Науковий архів Державного музею українського образотворчого мистецтва. – оп. 1, од. зб. 39, арк. 1 **18.** Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 279, № 831, арк. 1–3. **19.** Інститут рукопису НБУВ. – Ф.Х, № 4234 **20.** Інститут рукопису НБУВ – Ф.Х, № 4369, 10083 **21.** Інститут рукопису НБУВ – Ф.Х, № 10080, 10120. **22.** Федорова Л. Михайло Грушевський і музей міста Києва // Український історик. – К., 1994, Т. XXXI – с. 110–116. **23.** Доповідна записка академіка Грушевського історико-філологічному відділу та спільному зібранню ВУАН про необхідність розширення та збільшення штатів історичних установ // Історія національної академії наук України (1924–1928): документи та матеріали. – К. : НБУВ, 1998. – С. 43–45. **25.** Звідомлення Української академії наук у Києві за 1926 рік // Історія національної академії наук України (1924–1928): документи та матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – С. 230–270.